

ЗМІСТ

Луняк Євген, Шусть Василь	Український проповідник добра під знаком Сварги, слово на смерть Володимира Куєвди	6
Дандур'янц О.І.	Спогади о Володимирі Куєвді учасника кримської експедиції	10
Куєвда В.Т.	Рефлексія міфолого-гносеологічної парадигми в аксіологічному просторі особистості	13
Бабина Т.Г.	Вплив сучасних світових процесів на кореляцію менталітету і національної культури	17
Бондар С.В.	Поняття «історична пам'ять»: спроба філософсько-методологічного осягнення	21
Грецький О.	Історична національна пам'ять у політичних практиках сучасних держав	25
Дідора М.І., Перун В.Р.	Механізми психологічного впливу регіональних періодичних друкованих видань на історичну пам'ять цільової аудиторії	29
Желєзко Р.А.	Ніжинський козацький полк 1649-1652 рр. та перша криза українського державотворення сер. xvii ст.: призабута реальність	34
Кадирова А.М.	Історична пам'ять в утвердженні національної ідентичності кримських татар (кримців)	38
Касян Л.Г.	Ґене́за митця як мовної особистості	43
Летцев В.М.	В.В.Зеньковський: наукова і суспільна діяльність в Україні	48
Маслюк А.М.	Особливості відображення у свідомості особистості наслідків подій голодоморів	51
Рибалка В.В.	Честь і гідність людини як конституційна основа українського державотворення: психологічні питання	56
Семиліт М.В., Даниленко М.В.	Соціально-психологічний портрет особистості українця	63
Шкурко М., Давиденко Ю.	Благодійність як безпосередня свідома участь у націєтворчому процесі	66
Шусть В.В.	Ціннісно-історичні концепти як мотиватори традиційної системи виховання	69
Яремчук О.В., Ключикова-Цобенко В.О.	Трансляція культурно-історичних смислів в індивідуальному авторському міфі	74
Ярмоленко Л.В.	Потенціал моральної свідомості: історичний вимір	83
Бегеза Л.Є.	Технологія супервізії психологів-початківців професійно-технічних навчальних закладів	88
Бєлінська М.І.	Проблема дослідження комунікативної компетентності майбутніх психологів	92
Борисенко О.	Поява дитини з особливими потребами у звичайній сім'ї	97
Васильєв Я.В.	Цільова спрямованість, інстанції та рівнева структура особистості	101
Васильченко О.М.	Методологія наративної психології в емпіричному дослідженні репродуктивної поведінки особистості	106
Васютинський В.О.	Спільнота як середовище колективного самовизначення	112
Воєводіна О.Я.	Вплив телебачення на прояв агресивності у дітей старшого дошкільного віку	117
Дандур'янц О.І.	Аналіз досліджень комунікації дельфінів	121
Денисюк Л.М.	Особливості, принципи і передумови реалізації психологічної підготовки з розвитку професійних цінностей студентів	125

Доброскок А.	Психологічні механізми розвитку професіоналізму практичного психолога	130
Євченко І.М.	Теоретичний аналіз проблеми самоствердження особистості	135
Зарицька В.В.	Вивчення рівня розвитку самоконтролю і саморегуляції емоцій як елементів емоційного інтелекту студентів в процесі їх фахової підготовки	139
Каліщук С.М.	Освітньо-професійний простір як середовище, що детермінує професійне становлення особистості майбутніх фахівців	144
Карапетрова О.В.	Соціально-психологічна адаптація дітей молодшого шкільного віку в колективі художньої самодіяльності	149
Кирпенко Т.М.	Теоретичний аналіз проблеми дослідження механізмів психологічного захисту підлітків	154
Коваленко Л.А.	Вплив телебачення на процес становлення професійної культури особистості	159
Коваль І.А.	Холістичний підхід до лікування соматичних хворих	163
Козлова О.С.	Сприйняття медіа-повідомлень підлітками як чинник незадоволеності власним тілом	167
Корват Л.В.	Поняття компетенції у сучасній психології	171
Корнієнко І.О.	Поведінкова саморегуляція як умова збереження і підтримання психічного здоров'я особистості	175
Кукуленко-Лук'янець І.В.	Психологічні особливості жіночого лідерства в системі освіти	180
Лазуренко С.І.	Відновлення інформаційно-енергетичного потенціалу аутогенним тренуванням	185
Лосієвська О.Г.	Концептуальні засади вивчення аутоагресивної поведінки особистості	190
Луняк Євген	Анна Ярославна: деміфологізація образу	195
Макаренко Н.М.	Формування навичок практичного психолога щодо профілактики та корекції адиктивної поведінки підлітків	200
Міляєва В.Р.	Запровадження командних форм роботи у професійну діяльність державних службовців	205
Морозова-Ларіна О.І.	Аналіз особливостей тренінгової роботи з жінками, що страждають на психогенну фригідність	209
Назарук О.М.	Теоретичний аналіз особливостей самоставлення особистості	214
Науменко Н.О.	Особливості дитячо-батьківських та подружніх стосунків у сім'ях де виховуються діти з синдромом дефіциту уваги та гіперактивністю	219
Олексієнко С.Б.	Окремі аспекти комунікативної підготовки співробітників правоохоронних органів України	222
Панок В.Г.	Роль, місце і специфіка практичної психології в системі психологічної практики	227
Пилипенко Н.М.	Особистісна адаптованість студентів внз до навчально-професійного середовища	231
Пилипчук О.Ю.	Риси особистості як складова професійного образу-я студентів-менеджерів	236
Полудьонна Н.С.	Діагностика рівня розвитку лабільності і когнітивних здібностей як фактор, який сприяє ефективному навчанню та формуванню професійно важливих якостей курсантів ВНЗ МВС України: результати дослідження	242

Полунін О.В.	Динаміка тривалості суб'єктивного теперішнього при фізичному навантаженні	247
Раєвська Я.М.	Особливості емоційної сфери підлітків з дистантних сімей	253
Скребець В.О.	Методологічні проблеми онкологічної психології – визначення ключових понять	259
Спринчук С.В.	Обґрунтування системи професійно-психологічного відбору кандидатів до участі в міжнародній миротворчій діяльності	264
Субота М.В.	Психологічні дослідження ціннісних орієнтацій в галузі музичного мистецтва	268
Тітова Н.А.	Профілактика як основний напрям протидії злочинності серед неповнолітніх	273
Турбан В.В.	Феноменологія розуму: етичні вчення Нового часу	278
Федченко М.О.	Вольова регуляція як механізм досягнення особистісної свободи	285
Фокіна В.І.	Архетипні основи історичної спадкоємності	289
Хижняк О.А.	Психологія особистісного становлення майбутнього офіцера у взаємодії наставників та майбутніх офіцерів	294
Ходаківська О.М.	Психологічний вплив стресу на вагітність жінки і на взаємостосунки молодого подружжя	298
Чорна О.М.	Психолого-педагогічні особливості розвитку фантазії молодших школярів вербальними засобами	303
Шавиро Г.С.	Теоретичні засади дослідження проблеми цінностей	310
Штих І.І.	Теоретичний аналіз проблеми психічних станів	314
Юрченко В.М.	Стани базової свідомості людини	319
Юсіфова А.А.	Психологічні особливості музиканта-професіонала	324
Грановська О.Я.	Психологічна природа самотності: причини, види, типи та специфіка проявів	328
Козюк Б.А.	Вплив соціальної обдарованості курсантів внутрішніх військ МВС України на успішність професійної діяльності	333
Назаренко І.Є.	Емоційно-ціннісне ставлення до життя у майбутніх соціологів	337
Петрус М.І.	Вплив ЗМІ на самосвідомість лікарів-терапевтів	341
Флярковська О.В.	Рух особистості по життєвому світу	346
Шаумян О.Г.	Розуміння сутності соціальних норм, що впливають на менеджерів освіти в процесі прийняття управлінських рішень	351

- Корнієнко М. В., Романюк Б. В., Мельник І. М. та ін. Курс кримінології: Особлива частина: Підручник / За заг. ред. О. М. Джуки. - У 2-х кн. -К.:Юрінком Інтер, 2001.-Кн. 2.-480 с.
- Зелінський А.Ф. Кримінологія. Навч. посібник. – Харків: Рубікон, 2000. – 240 с.
- Тузов А.П. Актуальні питання ранньої профілактики злочинів неповнолітніх // Радянське право. – 1981.– № 5.– С. 52–55.

УДК 159.9.01

Турбан В.В.,

канд. психол. наук, доцент,
зав. лабораторії історії психології ім. В.А.Роменця
Інституту психології імені Г.С.Костюка НАПН України

ФЕНОМЕНОЛОГІЯ РОЗУМУ: ЕТИЧНІ ВЧЕННЯ НОВОГО ЧАСУ

У статті робиться спроба дати етико-психологічний аналіз філософським поглядам Нового часу. Розглядаються етичні вчення видатних мислителів: Рене Декарт (механіка душі), Френсіс Бекон (розумовий соліпсизм), Томас Гоббс (влада й «вартість» людини), Бенедикт Спіноза (геометрія добра).

В статті делается попытка дать эτικο-психологический анализ философским воззрениям Нового времени. Рассматриваются этические учения выдающихся мыслителей: Рене Декарт (механика души), Фрэнсис Бэкон (умственное солипсизм), Томас Гоббс (власть и «стоимость» человека), Бенедикт Спиноза (геометрия добра).

The article attempts to give ethical and psychological analysis of the philosophical views of modern times. Considers the ethical teachings of prominent thinkers: René Descartes (mechanics of the soul), Francis Bacon (mental solipsism), Thomas Hobbes (power and "cost" of man), Benedict Spinoza (good geometry).

Постановка проблеми. Новий час тривав від буржуазних революцій у Західній Європі, що почалися наприкінці XVI століття, і до початку століття XX-го. Етика цього періоду є складним і суперечливим феноменом, що охоплює матеріалізм й ідеалізм, об'єктивізм і суб'єктивізм, раціоналізм і емпіризм, оптимізм і песимізм, гедонізм і евдемонізм та ін. Вона постала як опосередковане породження капіталістичного способу виробництва, що покликав до життя нову мораль, своєрідні колізії (ситуації, за яких відбувається зіткнення протилежних інтересів, поглядів), проте не могла ігнорувати і проблеми, порушені мислителями античного світу та середньовіччя. Крім того, відчутно впливала на її розвиток етична думка епохи Відродження. Особливості етики цього періоду пов'язані з формуванням громадянського суспільства, яке потребувало звільненої від догм і феодалних обмежень, активної та раціонально налаштованої діяльної особистості, а також з науковою революцією, відмежуванням наукового знання від релігії, проголошенням математики мовою науки, виокремленням проблеми методу в самостійну сферу знання, наслідком чого стала поява науки нового типу. Адекватно реагуючи на нові суспільні реалії, новочасова етика проголошує єство людини егоїстичним. Своє завдання вона вбачає у створенні теоретичної моделі суспільних відносин, у якій мораль гармонізувала б стосунки егоїстично налаштованих індивідів. Характерна для епохи Відродження увага до неповторності, унікальності людини в Новий час проявляється у формулюванні й обґрунтуванні понять «індивідуальність» і «особистість».

Нова епоха остаточно розпрощалася з приматом віри. Починаючи з праць Рене Декарта, був зроблений «крен» у протилежний бік: настало панування розуму. Якщо для Аквіната розум був провідником віри, її інструментом. То в Новий час віра стала для розуму предметом, котрий невблаганно деградував до «марновір'я». Користуючись категоріями істини розуму й істини віри, філософія сформулювала ідею абсолютної поняттєвої суперечності розуму та віри. Протиставлення віри та розуму оформилося вже в епоху пізньої Античності. Середньовічна теологічна та філософська думка базувалася на цій принциповій суперечливості і встановила таку ієрархію істин, за якою істини віри мали безперечну вищість над істинами розуму. Відповідно до цього структурувалася і культура Середніх віків. Розквіт філософії в Новий час характеризувався відмовою від вищості віри і зосередженості на здатностях розуму. Просвітництво, як вершина філософських настанов Нового часу, встановлює культ розуму, який легітимізувався нераціональними шляхами. У межах німецького Просвітництва з'являється вчення Канта про віру розуму, що, з одного боку, формулює настанови просвітників до розуму, а з другого створює підстави для подолання просвітницьких ідеалів. Саме кантівський підхід дозволив ввести проблему віри в філософію як її інтегральну частину, що стосується гносеології, етики, філософії релігії та філософії науки. Звісно, цю віру розуму можна назвати як завгодно, але не релігією. Віддаючи перевагу чи розуму, чи вірі, людина зводиться або до рівня виконавця певних функцій, що мають прозору природу і можуть бути передбачені, або позбавляють її можливості використання власного глузду та ствердження власної волі. Поява вчення про віру розуму давала розв'язання старій проблеми не шляхом примирення суперечностей, що догматизує філософську думку, а завдяки критичному перегляду здатностей розуму та сфер його застосування⁷.

⁷ Мінаков М. А. Кантове поняття віри розуму в контексті німецького просвітництва.

Автореф. дис. ... канд. філос. н. за спеціальністю 09.00.05 – історія філософії. – Інститут філософії НАН України. – Київ, 2000. – 20 с. – С. 1.

Скажемо декілька слів і щодо вибору персоналій для цього огляду. Приміром, Олексій Лосєв розглядає вчення Френсіса Бекона в контексті ренесансної культури. У свою чергу, Абдусалам Гусейнов і Гердт Іррлітц відносять Монтеня, про якого вже йшлося, та Бекона до культури Нового часу. Тут ми маємо приклад розбіжності загальноісторичної періодизації та періодизації культури та філософії. Звісно, вони не можуть бути тотожними. Бо періодизація історична достоту умовна. Вона відштовхується від певного, певною мірою довільного факту. Той таки Августин із погляду історичного, звісно, належить Античності. Але в історії думки він – центральна постать Середньовіччя. В історії думки велике значення має тривалість впливів. Дискурс, кажучи, вдаючись до популярної нині термінології. І з цього погляду, хронологічно певний мислитель може належати до однієї доби, а за способом мислення (парадигмою, цінностями, які він поділяє) геть до іншої. Суттєве значення має й національний чинник. Той таки Гоббс, висловлюючи ідеї суспільного договору, вельми суголосний із Спінозою, Руссо і навіть Гегелем, але в міркуваннях про «вартість» людини – він може вважатися справжнім предтечею марксизму. Відтак, запропонований наразі підбір персоналій визначається передусім метою нашого дослідження, а для авторів, котрі ставитимуть інші завдання й використовуватимуть інші методи, він може бути геть іншим.

Тож етика Нового часу.

Теоретичне дослідження

Рене Декарт: механіка душі

Для Нового часу прикметним є етичний раціоналізм. Прихильники цього напряму виходили з ідеї суверенності людського розуму, відводили мисленню провідну роль у пізнанні та продукуванні ідей. Одним із найяскравіших представників раціоналізму був Рене Декарт (1596 – 1650), який, застосувавши закони механіки для пояснення фізичних та елементарних психічних функцій, істотно змінив традиційні уявлення про мораль. Саме з цих позицій, себто, за цією парадигмою, Декарт і написав книгу «*Пристрасті душі*», а також третю частину «*Міркувань про метод*». Розглядаючи етичну думку Нового часу з Декарта, ми дещо порушуємо хронологію, адже народився й написав основні твори пізніше, аніж інші представники новочасової думки (зокрема англійці Френсіс Бекон і Томас Гоббс). Та зважаючи на те, що сам характер мислення Декарта, себто його раціоналізм, виявилися загалом домінантними для Нового часу ми розглянемо спершу його вчення.

Згідно з концепцією Декарта різні рівні діяльності (мислення, воля, почуття), перебуваючи у взаємодії, залишаються самостійними чинниками. У сфері емоцій взаємно урівноважуються механічна детермінація та світ духовної свободи людини. Пристрасті підсилюють сигнали тіла, завдяки чому стають предметом постійної уваги мислячої душі, яка приборкує почуття й через них керує тілом. Не заперечуючи значення прирастерей, Декарт закликає людини адекватно сприймати зовнішній світ і себе, тому часто бажане вона прикрашає, а небажане – спотворює.

Вплив Декарта на філософську думку й світогляд Нового часу загалом був визначальним. Але Новий час залишився в минулому. Чи знаходимо ми нині щось цінне, щось актуальне у вчення Декарта? Передусім тут варто звернути увагу на теологічні роздуми Декарта: «У розмислах Р. Декарта: надія постає як *пристрасть (схильність)* душі, тому він намагається звести "надію", що є духовним внутрішнім актом до відомого чуттєвого мінімуму. Проблема надії для суб'єкта пізнання – це пошук у свідомості суб'єкта непорушної точки відліку, сама ж свідомість для Р. Декарта не може постати у ролі об'єкта, бо вона є умовою об'єктивування. Проблема "надії" та її рефлексії в умовах раціоналізму Нового часу загострюється через той факт, що осмислений, таким чином, образ суб'єкта (автономного, самодостатнього) притаманний усім головним метафізичним системам, які коливаються між Богом і Я, як принципами мислення. Сам же Р. Декарт цікавий для розв'язання проблеми феномена надії через те, що в його концепції вибору між Богом та Я так і не було зроблено. Віра в істину, як і надія на неї, – необхідна умова справжньої науки, філософсько-наукової роботи, адже і надія, й істина у метафізиці Р. Декарта відіграють роль "абсолюту", будь вони можливими як гіпотези. Р. Декарт і прагне визнання в рамках науки проблему надії як однієї з проявів "істини", а в рамках релігії – надію, як християнську добротність, де в обох випадках філософ свідомо зберігає спорідненість надії з Істиною в людському бутті. У аналізі "прирастерей душі" Р. Декарт намагався постати як фізик, а не мораліст, а самі роздуми про надію-пристрасть виступили складовою частиною його антропології. Для Р. Декарта "надія" "затиснута" між двома крайнощами – впевненістю та страхом, – які виявляють себе у процесі зміни сутності самої надії. Феномен надії в його філософії розглядається другорядним чином і то, завдяки тому, що "віруюча людина" в Р. Декарта вимагала від раціоналіста-Декарта довести існування Бога, як суб'єктивно-об'єктивної реальності. А сам феномен надії трансформується, піднімається до рівня трансцендентного і виступає у філософа як *ідея буття*, через яку людська душа пізнає Бога.

Людський розум здатний до моделювання власного сенсу буття шляхом побудови альтернативних сценаріїв, що дозволяють людині апелювати до, можливо, кращого»⁸.

Декарт, як пам'ятаємо, залишив заповідь: сумнівайся в усьому. Чи сумнівався Декарт у своєму етико-психологічному вченні? Так, напевно. Здогадуючись про вразливість своєї етичної концепції, він зазначав, що хоча кожна людина – неповторна особистість, її можливості діяти вільно в моральній царині обмежені настільки, наскільки вона є часточкою Всесвіту, насамперед часточкою своєї землі, держави, суспільства та родини. Розум людини всемогутній тільки стосовно природи, а щодо суспільства – він проявляє свою обмеженість.

Френсіс Бекон: розумовий соліпсизм

Яскравим і типовим (у позитивному значення цього слова) представником новочасової етики був англійський державний діяч і філософ Френсіс Бекон (1561 – 1626), якому належить праця «Спроби, або Напучування моральні та політичні». Він писав про природу людини та її смерть, благо та його види, доброту і добродушність, манери та звичаї, звички та виховання, дружбу, любов і щастя, лицемірство, хитрість, заздрість, марнославство тощо. Майже кожному із цих феноменів (або парі протилежних) присвятив окреме есе (всього – 58).

Бекон виріс в аристократичній родині. Його батько та родичі по материнській лінії були політиками. Та й сам Бекон, не зраджуючи сімейного ремесла, спромігся на успішну політичну кар'єру. І невідомо, чи взагалі він взяв би ся до пера, якби не «прикри» обставини. Бо з якого б це дива лорду-канцлеру марнувати час на філософію? Бертран Рассел так пише про навернення свого співвітчизника до любові до мудрості: Бекон «почали переслідувати за те, що він брав хабарі від позивачів. Бекон не заперечував обвинувачень, тільки обстоював, що подарунки ніколи не впливали на його присуди. Щодо цього кожен може скласти власну думку, оскільки неясно, до яких присудів доходив би Бекон за інших обставин. Бекон засудили до штрафу 40000 фунтів стерлінгів і ув'язнення в Тавері, поки король зволить його випустити; йому заборонили з'являтися при дворі й обіймати посади. Вирок виконали тільки почасти. Його не змусили заплатити штраф, а в Тавері протримали всього чотири дні. Проте Бекон був змушений відійти від громадського життя і до кінця своїх днів писати твори, що мали неабияку вагу»⁹. Як бачимо, суд і тюрма – вельми корисна річ і для політиків, і для філософії.

Бекон був одним із перших філософів Нового часу, котрі спробували подивитися на мораль як на предмет наукового пізнання. Ми вже писали про те, що елліни намагалися врівноважити прагнення до насолод приписами міри, котрі мали б бути сформульовані розумом. І весь розвиток еллінської філософії показав марність цих спроб. Зіткнувшись із безсиллям розуму, неможливістю визначити цю ж таки етичну міру, елліни спробували знайти її в максимальному наближенні до природи й запереченні культури – кініки, в метафізичних моделях цілісності світу – неоплатонізм, у впертому терпінні життєвих прикроців й сподіванні на бога – стоїцизм, ігноруванні життєвого болю й утечі від усіх страждань до приятного світу дружби – епікуреїзм. І все це були додаткові «опори», які елліни підставляли під розум – взірці, приклади розумності, які унаочнювали, а що ж, власне, радить цей розум. Саме у вигляді зразків розумності і виступали – природа, єдине, бог. Епікурейська дружба та софістичний волюнтаризм – це були дві крайнощі, дві альтернативні спроби побудувати етику лише на формах людських взаємин, які, однак, також відповідали еству людини, про які також можна було б сказати, що вони не суперечать розуму.

І от, Бекон знову говорить про силу розуму. А ще про його інструмент – науку. Саме наука, наразі – наука етики, як вважає Бекон, повертає людині її «багатство, після того як їхній розум визволений від опіки й наче став повнолітнім, а за цим неминуче настане поліпшення становища людини й розширення її влади над природою»¹⁰.

Про дивовижні речі заговорив Бекон – владу над природою. Це те, що й у кошмарному сні не могло примаритися еллінам. Яннарас завважив би, що це наслідок раціоналізму, прищепленого Томою Аквінським. Напевно. Відмінність лише в тім, що Тома, розв'язуючи свої логічні рівняння, заздалегідь мав відповідь – віра. Чи був свій заздалегідний варіант відповіді в Беконі? Лев Шестов написав, що майже немає філософських праць, корі показували б рух автора в невідоме, відображали б його пошуки. Чи не всі праці – послідовний виклад вже знайденого. Тож, який варіант відповіді Беконі? Напевно можна лише сказати, що це – не віра. Тут уже геть інша метафізика й етика, що її обслуговує, пристосовуючи людський матеріал під метафізичний формат. Напевно, ми можемо казати, що це – людина. Не конкретна людина з її «проносами» та болями

⁸ Борисова Т. В. Культурно-онтологічні основи «надії» (історико-філософський аналіз).

Автореф. дис. канд. філос. н. за спеціальністю 09.00.05 – історія філософії.

Дніпропетровський національний університет. – Дніпропетровськ, 2006. – 19 с. – С. 12-13.

⁹ Рассел Б. Історія західної філософії / Пер. з англ. Ю. Лісняка, П. Тарашука. – К.: Основи, 1995. – 759 с. – С. 454.

¹⁰ Бекон Ф. Сочинения: В 2-х т. – Т. 1. – М., 1972. – С. 213-214.

«при мочеспусканні», про що так відверто оповів Епікур, а інша людина – достеменний титан. Епікур прагнув насолоди, бо не мав їх. Стоїки й отці Церкви шукали Бога, мов рятівне коло. Бекону не потрібне рятівне коло. Він має науку. Нісенітниця якась! Безпричинний зв'язок! За Беконом, розум звільнився й сотворив науку й наука таки є опорою для розуму...

Та звернімо увагу на основні положення етики Бекона. Бекон – один із творців концепції «природної сутності моралі». Предметом етики він вважав волевиявлення людини, яке організовує і спрямовує її розум, приводить у дію афекти. Проте воно може бути і дезорієнтованим позірними благами. Віддаючи належне етичним вченням минулих епох, стверджував, що його попередники звертали недостатню увагу на джерела моралі, засади моральних уявлень людини. Намагаючись з'ясувати їх, філософ «натуралізував» мораль. На думку Бекона, кожній речі притаманні два прагнення: 1) до індивідуального блага, що робить її цілісною в самій собі; й 2) до суспільного блага, що робить її частиною іншого, більшого цілого. Прагнення до суспільного блага, за його переконаннями, є важливішим, оскільки воно зорієнтоване на збереження загальної форми, що особливо переконливо виявляється у взаєминах між людьми.

Крім того, Бекон обґрунтував переваги «активного» блага над «пасивним», блага вдосконалення над благом самозбереження. У цьому сенсі неможливо порівняти, наприклад, з одного боку, насолоду від виконання бажаної й змістовної справи із, з другого, почуттям задоволення від уживання їжі, сну чи примітивних розваг. Треба сказати, що ця типологія благ не була винаходом Бекона. Це ідея античних гедоністів. За їхньою трактовкою, «активне» благо постає завдяки подоланню браку чогось, наприклад, голоду. Відтак процес начиння є процесом активного задоволення, що породжує благо. У свою чергу, «пасивне» чи «статичне» благо – це стан вдовolenості, таке собі блаженство. Тож можна сказати, що «активне» благо є нескінченим пошуком блага «пасивного».

Філософ був переконаний, що вчення про благо, його природу, види та ступені необхідно доповнити вченням про моральне виховання людської душі. Відповідно етика повинна сформулювати принципи і норми, які сприяли б прилученню людей до блага, формуванню моральної культури, з'ясуванню шляхів і методів морального виховання.

Центральною категорією в осмисленні суспільного блага Бекон вважав «обов'язок», який проявляється у приязні людини до інших людей, у спеціальних обов'язках, пов'язаних з фаховою діяльністю, становищем людини, тощо. Особливого значення він надавав вихованню доброти, розвитку альтруїстичного начала в людині.

Томас Гоббс: влада й «вартість» людини

У Новий час постав і механістичний світогляд, представники якого розуміли рух матерії як механічний рух, а всі закони розвитку неживої і навіть живої природи, а іноді й суспільства – як закони механіки. Одним із найяскравіших представників цього напрямку був Томас Гоббс (1588 – 1679), який послідовно поширив механістичний світогляд на вчення про політику, право та мораль.

Характеризуючи підвалини філософії Томаса Гобса, Ханна Арендт пише: «Залежність новітньої думки від експериментальних досягнень природничих наук найвиразніше проявилася в сімнадцятому сторіччі. Вона не завжди приймалася так беззастережно, як це ми бачимо в Гоббса, що спирався у своїй філософії виключно на результати праць Коперніка й Галілея, Кеплера, Гасенді й Марсена й засуджував усі філософії минулого як нісенітницю з шаленством, що його можна порівняти з нападками Лютера на «*stulti philosophi*» [дурних філософів]»¹¹.

Владу Гоббс розумів як вільну і розумну домовленість про відчуження від індивіда такого мінімуму прав, необхідність якого є очевидною й істиною для всіх громадян. Суспільство, на його думку, складається з егоїстичних індивідів (соціальних атомів) і їх стосунків. Усім людям, властиві, по-перше, прагнення до самозбереження, внаслідок чого з'являється потяг до одержання вигоди, необхідної для задоволення тілесних потреб людини, й, по-друге, честолюбство, завдяки якому реалізуються психологічні претензії. Для реалізації цих потягів потрібна влада, оскільки в природному стані вони здатні перетворити життя людей на безперервну і всезагальну ворожнечу, війну всіх проти всіх, що загрожує буттю індивідів, наслідком чого є взаємна ненависть і постійний страх за своє існування. Саме вони породжують необхідність у домовленості між егоїстичними індивідами, кожний із яких прагне до власної вигоди, яка могла б забезпечити певну рівновагу в їх взаємодії. «Кожне об'єднання, – пише Гоббс, – утворюється задля користі чи слави, тобто заради любові до себе, а не до інших»¹². Сили, що з'єднують і роз'єднують людей, за Гоббсом, подібні до сил притягання та відштовхування, які відкрила механіка в природних тілах.

Мораль, за переконаннями філософа, складається із зародків насилля, що й зумовлює суспільні зв'язки і постає як продовження панівного егоїзму. Навіть вірність договору, співчуття і товариськість – це тільки способи актуалізації егоїзму, а моральні цінності – функції соціальних

¹¹ Арендт Х. Між минулим і майбутнім / Пер. з англ. – К.: Дух і літера, 2002. – 321 с. – С. 61.

¹² Гоббс Т. Избранные произведения: В 2-х т. – Т. 1. – М., 1964. – С. 301.

атомів, егоїстичних індивідів. Проявом цінності, якою люди обмінюються між собою, є повага і неповага. «Вартість, чи цінність, людини подібно до всіх інших речей є її ціна, тобто вона є такою, яку можна дати за користування її силою, і тому є річчю не абсолютною, а такою, що залежить від її нужди й оцінки іншого»¹³. (Що тут скажеш? Марксизм в усій красі.)

Моралі, за Гоббсом, як чогось об'єктивного немає, «бо тих, *finis ultimum* (кінцева мета) й *summum bonum* (найвище благо), про які йдеться в книгах давніх філософів моралі, не існує»¹⁴. Моральні якості – лише відношення, що постають із прагнення до влади, адже підкорення кому-небудь розцінюють як вияв поваги до нього. На думку Гоббса, мораль – система установ, що виражають реальні відносини корисності, а етика – спроба перебороти відчуження моралі. Не знаючи природних причин своєї поведінки, якими є користь і влада, люди вигадують ідеї, які вважають об'єктивними. Насправді ідеї з'являються внаслідок рефлексії (явна паралель з наступним вченням Людвіга Фейєрбаха). Гідність людини філософ розглядав як отриману від держави цінність. Навіть розуміння любові, справедливості та їм подібні явища він пов'язував із визнанням влади.

Важливого значення Гоббс надавав аналізу індивіда, співвідношенню його різноманітних сил і прагнень, адже природа створила людей фізично й інтелектуально рівними. Людина живе пристрастями і завдяки їм підносить себе: багатство, знання, повага є формами влади, а переповнена пристрастю в ім'я цих благ людина здатна до фантазії й гостроти розуму. Деякі пристрасті роблять людей схильними до миру – це страх смерті, бажання мати необхідні для хорошого життя речі, надія надбати їх – завдяки своїй працьовитості.

Отже, етика Гоббса поєднувала його фізичне та соціально-політичне вчення. У ній людина фігурує як феномен, що має незмінну чуттєву природу. Основою моралі є природний закон, який виявляється в прагненні до самозбереження і задоволення потреб. Благом філософ вважав предмет потягів і бажань, а злом – предмет відрази і ненависті. Чесноти і пороки людини зумовлені розумінням того, що сприяє і що перешкоджає досягненню блага. Громадянські обов'язки, які є наслідком суспільного договору, тотожні моральним обов'язкам. Вони відрізняються лише характером санкцій. Вважаючи громадянський мир найвищим благом, Гоббс був переконаним, що природні закони моралі є ідентичними з громадянськими чеснотами.

Виступаючи проти того, щоб філософія підпорядковувалася теології, Гоббс водночас визнавав корисність релігії як засобу впливу. Але в цьому утилітарному погляді на релігії не було вольтерівської зверхності. Рене Декарт перед смертю молився Пресвятій Діві Марії, а Томас Гоббс – знемагав пере страхом «пекельних мук». Ханна Арендт завважує: «Секуляризація часто здійснювалася людьми, які нітрохи не сумнівалися в істинності традиційного релігійного вчення (...) і ніщо в писемних джерелах не дає підстав розглядати всіх, хто готував або сприяв встановленню нової незалежної секулярної сфери, як таємних або несвідомих атеїстів. Але ми напевне можемо сказати, що хоч би якими були їхня віра чи безвір'я, для процесу секуляризації це не мало значення. (...) Гоббсів страх перед пекельним полум'ям жодною мірою не вплинув на сконструйований ним образ держави у вигляді Левіафана, смертного бога, перед яким тремтять усі люди»¹⁵.

Бенедикт Спіноза: геометрія добра

Бенедикт Спіноза (1632 – 1677) присвятив питанням етики спеціальну працю – «Етика», над якою працював із 1662 до 1675 року. Повна назва праці «Етика доведена в геометричному порядку і розділена на п'ять частин, в яких трактується: I. Про бога, II. Про природу й походження душі, III. Про походження й природу афектів, IV. Про людське рабство чи про силу афектів, V Про могутність розуму чи про людську свободу». Написана латиною книга була видана вже після смерті автора. Застосований у книзі метод сам автор називав «геометричним», утім манера письма є явно схоластичною. Залишається загадкою: навіщо було писати книгу, котру, окрім автора, ніхто не те що зрозуміти, а й прочитати не зможе?

Проілюструймо. Кожна з частин книги («Про бога», «Про природу...», тощо) складається з: 1) визначень, 2) аксіом, 3) теорем. Останні, в свою чергу, містять – доведення. Якщо ж доведення замало (трапляються іноді занадто складні етичні питання, як то про походження бога), автор додає «короларії», «схоластії» та «леми». Однак іноді в автора прокидається совість і він подає «додаток», в якому по-людськи пише, що ж саме в нього було на умі.

Аби читач не вважав наше ставлення до тексту Спінози упередженим, процитуємо невеликий фрагмент: «Теорема 1. Субстанція за природою первинніша, аніж її стани. Доведення. Це впливає із визначень 3 і 5»¹⁶. Дивимося визначення. «Визначення 3. Під *субстанцією* я розумію те, що існує

¹³ Гоббс Т. Избранные произведения: В 2-х т. – Т. 2. – М., 1964. – С. 118.

¹⁴ Там же. – С. 126-127.

¹⁵ Арендт Х. Між минулим і майбутнім / Пер. з англ. – К.: Дух і літера, 2002. – 321 с. – С. 77, 80.

¹⁶ Спиноза Б. Этика. – М.-Л.: Гос. социально-экономическое изд-во, 1932. – 222 с. – С. 2.

саме в собі й представляється саме через себе, тобто те, представлення чого не потребує представлення іншої речі, із якої воно мало б утворитися». «Визначення 5. Під *модусом* я розумію стан субстанції, іншими словами те, що існує в іншому й представляється через це інше»¹⁷. Як бачимо, спосіб «доведення» за допомогою «визначень», як їх пропонує Спіноза, – суцільна тавтологія. Це добре, що теорема перша була на другій сторінці, а визначення – на першій. А як розібратися з теоремою тридцять шостою, яка розкривається шляхом посилання на «короларії теорему 25», теорему 34 та 16, а ті, в свою чергу, за допомогою інших посилань?

Що ж хотів сказати Спіноза? Розгорнімо «додаток»: «Я розкрив у який спосіб єство бога та його властивості; а саме – що він з необхідністю існує; що він один; що він існує й діє з однієї лише необхідності свого єства; що він становить вільну причину всіх речей...»¹⁸. Знаєте, здається Бог сказав про це краще: «Я той, хто є» [Вихід, 3, 14]. Проблема, либонь, у тому, що Спіноза мав забагато часу на написання книги.

Автор передмови до цитованого видання Спінози, А. К. Топорков, зауважує, що безглуздо вважати, ніби Спіноза створював свою книгу в тому самому порядку, в якому її бачить читач. Тобто спершу формулював аксіоми, потім визначення, а затім теореми та їхні доведення. Напевно, все відбувалося по-іншому, так як відбувається завше: з'явилася основна ідея та міркування з приводу неї, і тільки потім автор сформулював певні основні положення, котрі подрібнив на «аксіоми»¹⁹. Що тут скажеш? Залишається лише сподіватися, що все саме так і було. А втім, звісно, так і було. Бо Спінозі належить чудова книга «*Теологічно-політичний трактат*», видана, так само латиною, 1670 року. Трактат написаний просто і зрозуміло, що не лише не затуляє його філософської стрункості, а навпаки упрозорює її.

Ведучи мову про Гоббса, ми цитували Арендт, котра завважила, що той ґрунтувався виключно на працях сучасних йому природознавців. Природничі науки були в моді. Кажучи «по-науковому», гуманітаристика запозичила в природознавства механістичну парадигму, основним методом якої був експеримент, а мовою – математика. Цінність експерименту й математики в їхній верифікованості. Тобто експеримент є істинним лише тоді, коли його можна повторити. Ця сама вимога придатності висновку до перевірки поширюється й на математику. Але чи можлива верифікація (перевірка шляхом повторення) в етиці? Припустімо, ми простежимо певні закономірності, себто статистично значущі причинно-наслідкові зв'язки між «стимулом» (зовнішньою спонуючою чи мотивом) і «наслідком» (поведінкою). Невже в цьому випадку може йтися про етичну закономірність? Поготів, припустімо, що «статистично значущий зв'язок» простежуватиметься в 99,9 % випадків. Це етична закономірність? З погляду статистики – так. А з погляду отого 0,1 %, якогось Івана чи Петра, – це закономірність? Гадаємо, що той, Іван чи Петро, плювати хотів на закономірності, котрі, з погляду «статистичної етики» – є проявом добра чи зла, правильності чи неправильності. Бо етика для нього – не статистика, а особиста драма. Бо йому самим треба вилазити з етичної ями. Це йому, а не статистиці, болітиме душа і його череп розриватиметься від думок. Згадаймо хрестоматійний приклад – «невинного страждальця» Іову. На згарищі, зішкрібаючи зі свого тіла гній, Іова задає собі одне єдине запитання: за що? Друзі й мудреці підказують різноманітні варіанти відповіді, від провини в невідомому Іові гріхові до оптимістичної тези, що страждання мають пробудити в нім нову силу віри. Та суть в іншому: не соціальний досвід, представлений у порадах, а сам Іова мусить визначитися зі своїм ставленням до Бога. Це його особиста й водночас етична проблема. І тут ми повертаємося до нашої тези: **етика є не лише вченням про мораль, наукою, що вивчає мораль, етика – це й особисте переживання, особисте ставлення до моралі**. Приміром, те ставлення, яке мусив знайти Іова, коли усвідомлював, що його покора законові, себто його моральність, не вберегли його від страждань.

Позираючи на життя Спінози, можна бачити, що його теж спіткало життя чимось подібне до життя Іови. Перша праця Спінози «*Короткий трактат про Бога, людину та її щастя*» (1660) був украй негативно сприйнятий юдейською общиною Амстердама. І тому Спіноза був вимушений покинути місто. Вигнанець із общини, він заробляв на життя працею ремісника. Але його «життєва драма» не відобразилася на сторінках «*Етики*». А втім, напевно, він гадав, що його особистий досвід – це не така вже й цікава тема. Бо ж чого варті «афекти душі» якогось там Баруха, хіба цікаво як він їх поборював. Інша річ поміркувати про те, як людина – модус субстанції природи – здобуває свободу, поборюючи афекти.

До речі, як? Послухаймо філософа: Частина четверта: «Про людське рабство чи про силу афектів». Визначення 8: «Під *доброчинністю* і *здатністю* я розумію одне й те саме; тобто (...) добродочинність, оскільки вона стосується людини, це сама сутність чи природа її, адже вона має

¹⁷ Там же. – С. 1.

¹⁸ Там же. – С. 30.

¹⁹ Топорков А. К. Предисловие / Спиноза Б. Этика. – М.-Л.: Гос. социально-экономическое изд-во, 1932. – 222 с. – С. VII.

здатність створювати щось таке, що може бути зрозумілим із самих лише законів її природи»²⁰. Що це означає? Означає лише те, що все, на що *здатна* людина, є *доброчинністю*, бо це узгоджується з природою людини. А як тоді бути зі злом? Адже людина здатна й на лихі вчинки? Невже вони теж – добродійність, як впливає із означення, за яким добродійність і здатність ототожені?

Спіноза уточнює: Визначення 2: «Під злом [я розумію] – те, що, як ми напевно знаємо, перешкоджає нам володіти тим чи тим добром»²¹. Геніально! Себто зло – бездіяльність, обмеження здатності, котра і є добродійністю. Зло – це афекти, котрі стають на заваді діяльності. Але ж діяльність може бути різною, різними можуть бути вчинки, невже всі вони – добродійність? Можливо, ми не правильно розуміємо Спінозу? Пошукає роз'яснень. Передмова до частини четвертої: «Що стосується добра та зла, то вони також не показують нічого певного в речах, якщо їх розглядати самих у собі, і становлять лише модуси мислення чи поняття, що утворюються нами шляхом зіставлення речей одне з одним»²². Грецькі софісти перевертаються в гробах від обурення: плагіатор! – волають їхні забиті ґрунтом роти. Тож: добро та зло – лише модуси, себто уявлення; все, що ми робимо, – добро; все, що заважає нам, і чому ми підкоряємося, обмежуючи власну свободу, – зло. Що тут скажеш? Родіон Раскольніков діяв акурат за вченням Спінози.

Просто дивовижно, як раціоналізм може вбивати етику. Як, прагнучи добра загального, раціоналістично витлумачена етика може виправдати зло конкретне. А втім, спробуймо подивитися на вчення Спінози відсторонено. Спіноза як і Декарт, дотримувався принципів раціоналізму. «Вчення Спінози, – пише Володимир Литвинов, – є фактично критичною переробкою філософії Декарта, у якого фізика та метафізика відокремлені – перша має матеріалістичну ознаку, а друга – ідеалістичну. Через об'єднання природи та Бога Спіноза об'єднує згадані протилежності, але вони в нього не тотожні. Бог, на думку мислителя, є іманентною, внутрішньою, а не трансцендентною причиною всіх речей. Все перебуває в Богові й у ньому зазнає руху. Природою філософ називає "всі речі", або "все", а субстанцію мислить як єдність і необхідність існування в ній. Атрибути Бога є одночасно й атрибутами природи»²³.

Спіноза намагався розкрити зв'язок між рівнями пізнання і моральної досконалості. Визнаючи егоїстичну сутність суспільства, він був змушений зважати на реальність й індивідуалізм ізольованого суб'єкта, який ставиться до суспільства як до зовнішнього і часто ворожого середовища, засобу задоволення своїх інтересів.

У працях Спінози простежуються думки, близькі до епікуреїзму. Він цінував насолоди, доводив, що вільна людина ні про що так мало не думає, як про смерть, а її мудрість полягає саме в роздумах про життя. Спіноза розрізняє позитивні й негативні афекти (пристрасті), які подовжують або скорочують життя людини: наприклад, радість подовжує його, а сум – скорочує. Похідними позитивними афектами є веселість, любов, надія, впевненість тощо. Вважаючи афекти причиною інтелектуальної та моральної обмеженості людини, він спрямовував вістря своєї етичної концепції на їхнє приборкання. Його етична теорія опирається на вчення про вічну й нескінченну природу, яку він ототожнював із Богом. У ній принципи раціоналізму поєднуються з пантеїзмом. Розумність, а тому й моральність, Спіноза тлумачив як вищий шар світового цілого, розумну поведінку, як момент всезагального взаємозв'язку світу.

Прагнучи перебороти етичний індивідуалізм, Спіноза визнавав родову природу людини як суб'єкта моральних відносин (п'ята частина «Етики»). Тому обґрунтував ідею інтелектуальної любові, стверджуючи, що розум, спрямований на пізнання природи як цілого, а також її атрибутів, стає практичною позицією людини, з огляду на це його слід називати не знанням, а любов'ю. Інтелектуальна любов виявляє субстанціональність людини, поєднує її з природою, включає в усезагальний взаємозв'язок світу. Інтелектуальна любов освіченого громадянина – це насамперед любов Бога-Природи до себе.

Егоїзм, на думку Спінози, є елементарним способом існування, який ґрунтується на буденному рівні пізнання, суб'єктивній думці. У моралі цьому рівню пізнання відповідає мотивована індивідуальним почуттям дія. Це добрий намір, проте він може бути невдалим або хибним. Моральність дії передбачає єдність намірів і їх реалізації, а для цього необхідно пізнати каузальні (причинні) зв'язки світу як цілого. Буденний рівень пізнання, афекти, що є стимулами поведінки, вносять розлад у взаємодію людини із зовнішнім світом. Людині, яка живе афектами, природа як ціле недоступна. Моральність є пізнанням, що приборкує афекти, а свобода душі – пануванням розуму над ними. Щоправда, на його думку, розум не перебуває в постійному конфлікті з афектами. Поготів, усі спричинені пристрастями дії можуть бути породженням і розуму, який це робить

²⁰ Спіноза Б. Етика. – М.-Л.: Гос. соціально-економічне вид-во, 1932. – 222 с. – С. 143.

²¹ Там же. – С. 142.

²² Там же. – С. 141.

²³ Литвинов В. Біблія очима Спінози / Спіноза Б. Теологічно-політичний трактат / Пер. з лат. В. Литвинов. – К.: «Основи», 2003. – 237 с. – С. 7.

ефективніше, ніж пристрасті. Однак, попри безперечні глибину й оригінальність, етичний концепції Спінози властива певна наївність. Зокрема, він стверджував, що егоїстичний суб'єкт в егоїстичному світі може перебороти егоїзм завдяки інтелектуальній любові до світу, Бога-Природи, піднявшись з її допомогою до свідомого синтезу індивідуального начала з родом. Щоправда, філософ здогадувався про нездійсненність цього, зазначаючи, що шлях до свободи є важким і відкритим для не багатьох, тому «пороки будуть, доки житимуть люди».

Висновки. Отже, раціоналісти зробили спробу створити всеосяжну дедуктивну систему етики, побудовану в порядку загальності понять, які до неї входять, знайти універсальний етичний принцип, з якого можна було б логічно вивести всі конкретні вимоги моралі стосовно різних ситуацій. Проте абсолютизація цього підходу, ігнорування нескінченності й унікальності деяких моральних ситуацій ставлять під сумнів ефективність раціоналізму в етичній сфері.

Список використаних джерел

1. Арендт Х. Між минулим і майбутнім / Пер. з англ. – К.: Дух і літера, 2002. – 321 с. – С. 77, 80.
2. Гоббс Т. Избранные произведения: В 2-х т. – Т. 1. – М., 1964. – С. 301.
3. Литвинов В. Біблія очима Спінози / Спіноза Б. Теологічно-політичний трактат / Пер. з лат. В. Литвинов. – К.: «Основи», 2003. – 237 с. – С. 7.
4. Мінаков М. А. Кантове поняття віри розуму в контексті німецького просвітництва. Автореф. дис. ... канд. філос. н. за спеціальністю 09.00.05 – історія філософії. – Інститут філософії НАН України. – Київ, 2000. – 20 с. – С. 1.
5. Спиноза Б. Этика. – М.-Л.: Гос. социально-экономическое изд-во, 1932. – 222 с. – С. 143.
6. Топорков А. К. Предисловие / Спиноза Б. Этика. – М.-Л.: Гос. социально-экономическое изд-во, 1932. – 222 с. – С. VII.

УДК 159.96

М.О. Федченко,

наук. кореспондент Інституту психології ім. Г.С.Костюка НАПН України

ВОЛЬОВА РЕГУЛЯЦІЯ ЯК МЕХАНІЗМ ДОСЯГНЕННЯ ОСОБИСТІСНОЇ СВОБОДИ

В статті надається короткий огляд основних підходів до проблеми волі і свободи наявний в зарубіжній і вітчизняній психології та філософії. Виявлено основні характеристики вольової регуляції та зображено особливості їх впливу на досягнення особистісної свободи.

Ключові слова: вибір, вольова регуляція, воля, детермінація, мотивація, регуляція, особистісна свобода.

В статье дается краткий анализ основных подходов к проблеме воли и свободы в зарубежной и отечественной психологии и философии. Представлены основные характеристики волевой регуляции и показаны особенности их влияния на достижение личностной свободы.

Ключевые слова: выбор, волевая регуляция, воля, детерминация, мотивация, регуляция, личностная свобода.

The article provides a brief analysis of the main approaches to the problem of will and freedom in the foreign and domestic psychology and philosophy. It presents the major features of voluntary regulation and shows the characteristics of their impact on the achievement of personal freedom.

Key words: choice, voluntary regulation, will, determination, motivation, regulation, personal freedom.

Гармонійне існування та розвиток суспільства як цілісної системи безпосередньо залежить від якостей індивідів, що до нього належать. Сьогодні відчувається виняткова потреба у вільних, діяльних, творчих особистостях, здатних до активної участі в соціальних процесах. Саме за рахунок такої рушійної сили може відбуватись побудова дійсно демократичного суспільства.

Розгляд проблем волі та свободи налічує багатовікову історію, але разом з тим рівень їх дослідження в сучасній психології не можна вважати задовільним. Свобода як одна з найважливіших соціальних цінностей обумовлює потребу в більш детальному вивченні, особливо під кутом засобів її досягнення.

Об'єкт статті - вольова регуляція.

Предмет – особливості впливу механізму вольової регуляції на досягнення особистісної свободи.

Мета полягає в комплексному аналізі проблем волі та свободи, у визначенні особливостей механізмів вольової регуляції, їх впливу на досягнення особистісної свободи.

Гіпотеза полягає в припущенні про те, що досягнення особистісної свободи не можливе без участі в цьому процесі механізмів вольової регуляції.

Для досягнення мети та перевірки гіпотези були поставлені наступні **завдання:**

1. Провести ретроспективний аналіз проблеми волі та вольової регуляції в філософії та психології.
2. Розглянути тенденції розвитку досліджень особистісної свободи.
3. Визначити основний зміст вольової регуляції та засоби його впливу на досягнення особистісної свободи.

Свобода і воля часто зливаються в філософській категорії «свобода волі» як питанні про обумовленість людської волі. Але в нашому дослідженні ці поняття будуть розглянуті окремо для виявлення основних характеристик кожного з них.

Проблема волі цікавила людство ще з античних часів. Так Аристотель вважав фундаментальною здатністю душі прагнення, а воля при цьому виступає як єдиний вид прагнення